

Проблеми правового регулювання валютних ризиків

В умовах загострення валютно-ризикових ситуацій, характерних для початку другого тисячоліття, рівень правового регулювання валютних ризиків відстає від потреб розвитку сучасного світового співтовариства. Система правового регулювання валютних ризиків, як і система міжнародно-правового регулювання економічних відносин [1], складається з двох підсистем:

1) регульованої, тобто комплексу валютних відносин, які формуються на міждержавному і внутрішньодержавному рівнях (об'єкт правового регулювання);

2) регулюючої, тобто комплексу міжнародних і національних інституційно-правових і організаційно-правових засобів та правових інструментів впливу на валютну сферу з метою попередження настання валютних ризиків, ліквідації негативних наслідків їх настання (правове регулювання валютних ризиків у вузькому значенні).

Сукупність двох підсистем становить систему правового регулювання валютних ризиків у широкому значенні.

Серцевину системи правового регулювання валютних ризиків, на наш погляд, становить правовий механізм управління валютними ризиками, поняття, структура і системна сутність якого як правового інституту досліджені недостатньо.

Фундаментальним напрямом у вирішенні завдання формування ефективно функціонуючого правового механізму управління валютними ризиками, більш системного, порівняно з існуючим порядком переведення праворегулюючої діяльності суб'єктів валютних правовідносин у практичну площину, є наукове обґрунтування правових аспектів теорії валютного ризику як інституту валютного права. Це визначило мету і актуальність проведеного автором статті науково-теоретичного дослідження проблем правового регулювання валютних ризиків.

У вітчизняній науці значний внесок у теорію валютного ризику зробили здебільшого представники не юридичної, а економічної науки [2]. У юридичній літературі проблеми правової природи валютних ризиків, їх класифікації, правового регулювання і правового забезпечення захисту від валютних ризиків, незважаючи на виключну теоретичну й практичну значимість зазначених проблем, майже не досліджуються [3, с.111], що в умовах прогресуючого зростання ризикових ситуацій утруднює процес формування міжнародного і національного правового поля, яке б забезпечувало ефективне правове регулювання валютних ризиків.

У даній статті автор уперше в юридичній науковій літературі України виявляє і аналізує внутрішню, глибинну причину виникнен-

ня валютних ризиків, яка проявляється через конкретні форми, що викликають коливання валютних курсів.

Застосовуючи історичний, порівняльно-правовий, системний, статистичний методи дослідження об'єкту – валютних правовідносин і валютних ризиків, що виникають на їх підставі, автор у своїх наукових працях дійшов висновку, що з правової точки зору під валютним ризиком слід розуміти можливість грошових втрат суб'єктів валютних правовідносин, а також власників валюти внаслідок коливань валютних курсів на світовому господарському і національному рівнях [3, с. 113] як результат прояву притаманних валютним правовідносинам валютних протиріч. Таким чином, саме притаманні валютним правовідносинам валютні протиріччя та їх загострення у процесі валютної діяльності учасників валютного і товарного ринків є внутрішньою, глибинною причиною виникнення валютних ризиків.

У цьому зв'язку необхідно зазначити, що правова природа валютних ризиків і причина їх виникнення певним чином обумовлені участю в міжнародному платіжному обігу особливостями валюти – національних валют різних держав у грошово-паперовій формі, що не мають реального матеріального забезпечення. Останнє торкається всіх без винятку валют світу, незалежно від ступеня їх ліквідності й конвертованості. Саме на цій основі розвивається система протиріч, притаманних валютним правовідносинам, і формуються валютні ризики як форма прояву і розв'язання протиріч відповідних валютних систем. До основних валютних протиріч, що викликають коливання валютних курсів, а отже, і виникнення валютних ризиків, слід віднести протиріччя:

між номінальною вартістю валюти, зафіксованою на національному грошовому знаку волею держави-емітента і реальною вартістю, яка склалася на світових товарних і валютних ринках;

між економіко-функціональним змістом паперових грошей країни-емітента, де вони «наділені дійсністю цінних паперів та є законним платіжним засобом» [4, с. 453] і їх економіко-функціональним змістом за кордоном, де гроші є тільки товаром, а їх властивості не відрізняються від властивостей будь-якого іншого товару;

між покупною вартістю (спроможністю) і вартістю (ціною) валюти як товару [4, с. 453—454];

між попитом на валюту та її пропозицією на товарному і валютному ринках;

між зовнішньою і внутрішньою політикою різних держав, особливо розвинутих і тих, що розвиваються;

між внутрішньою валютною політикою держави і тими наслідками, які виходять за кордони цієї держави;

між різними валютними системами, відносини між якими будуються не тільки на прагненні до сумісного управління «глобальною міжнародною валютною системою» [4, с. 457—458], але і на основі конкуренції;

між національною і міжнародно-правовою системами управління ризиками;

між валютними інтересами держави і валютними інтересами приватних осіб (резидентів і нерезидентів);

між валютними інтересами приватних осіб, які вступають у валютні правовідносини не тільки на національному, але і на світових ринках тощо.

Відображаючи систему і структуру валютних правовідносин, валютні протиріччя під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів можуть формуватися на різних соціально-економічних рівнях – міждержавному, національному, галузевому, а також на рівні приватних осіб, які здійснюють валютну та іншу господарську діяльність у системі національних і світових господарських зв'язків. За цих умов коливання курсів валют, емітентами яких є різні країни, слід розглядати не як основну, закономірну причину, а як конкретну форму прояву внутрішньої, глибинної причини виникнення і розвитку валютних ризиків – комплексу валютних протиріч, здатних до самовідтворення на кожному новому етапі розвитку валютних систем.

Незважаючи на значну руйнівну силу валютного ризику як форми прояву і стихійного розв'язання комплексу протиріч і потребу у їх політико-економічному та правовому регулюванні, що помітно загострилася в останній час, ця сторона валютного ризику фактично залишилася ззовні наукової юридичної та економічної думки. В зв'язку з цим необхідно відмітити, що без науково-практичного осмислення процесу формування валютно-ризикових ситуацій, управління валютними ризиками стає певною мірою безпредметним. Автор статті розуміє, що виявити всі протиріччя не однієї, а багатьох взаємопов'язаних валютних систем і великого розмаїття правопорядків, що склалися у світі, практично неможливо. Тому завдання досліджень не у виявленні усіх валютних протиріч, а у їх систематизації та проведенні класифікації валютних ризиків, враховуючи їх багаторівневість [5]. Останнє має велике значення не тільки для розвитку теорії валютного ризику, але й створює необхідну теоретичну і методологічну основу для розробки практичних рекомендацій формування і подальшого удосконалення правового механізму управління валютними ризиками.

Під правовим механізмом управління валютними ризиками, на наш погляд, слід розуміти сукупність узятих у своїй органічній єд-

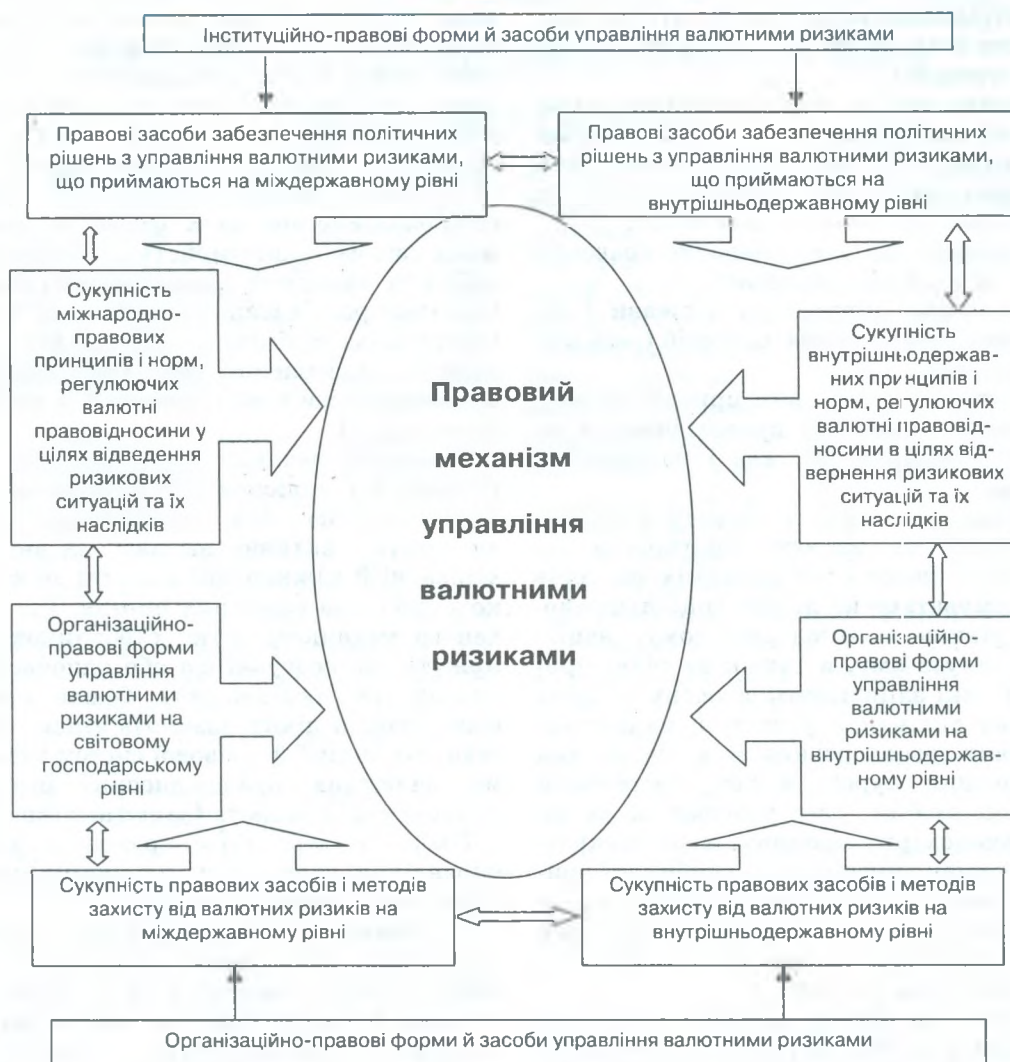
ності й взаємозв'язку інституційно-правових та організаційно-правових форм і правових засобів забезпечення реалізації політичних рішень, що приймаються світовим співтовариством, регіональними угрупованнями держав і окремими державами на міжнародному і національному рівнях та сукупність правових і організаційно-правових форм, за допомогою яких світове співтовариство, держави та інші суб'єкти валютних правовідносин вирішують завдання розв'язання валютних протиріч, що виникають, мінімізації збитків від валютних ризиків, відвернення можливості розвитку небезпечних ризикових ситуацій у валютні потрясіння [6].

Правовий механізм управління валютними ризиками є цілісною, багаторівневою правовою системою, яка складається з окремих елементів і активно впливає на внутрішньодержавні й міжнародні валютні зв'язки, а також суб'єктів валютних ринків. Усі елементи даного механізму чітко субординовані, хоча можуть застосовуватися або одночасно, або у визначеній послідовності. Однак при цьому вони завжди діють взаємозв'язано, фіксуючи стан політичної й правової систем і стан системи валютних правовідносин, інтегруючи ланкою якої є валюта (валютні цінності).

Графічно структуру правового механізму управління валютними ризиками можна подати таким чином (рис. 1).

Основною ланкою правового механізму управління валютними ризиками є правове забезпечення міждержавної й державної політичної регламентації та правове регулювання міжнародних валютних відносин, а також відносин з використання іноземних валют у межах національної економіки в інтересах відвернення можливих ризикових ситуацій та мінімізації негативних наслідків у разі їх настання.

Дослідження взаємозв'язку процесів становлення і формування валютних систем і правового механізму управління валютними ризиками дозволяє зробити висновок, що діалектика становлення світової валютної системи та формування у її структурі як необхідних елементів міжнародної, регіональних і національних валютних систем визначає діалектику становлення і формування правового механізму управління валютними ризиками, його функціонально-цільове спрямування та структуру. Будучи самостійним інститутом валютного права, він у силу глибокого взаємозв'язку з валютними системами служить вирішенню як тактичних завдань управління валютними ризиками на будь-якому рівні, так і вирішенню стратегічних цілей світової валютної системи, тобто вирішенню завдань попередження валютних криз і надання допомоги державам у подоланні їх. Майже єдиною перешкодою у вирішенні цих завдань є наявність глибоких валютних протиріч серед країн і збереження принципу валютного суверенітету держав. У

Структура правового механізму управління валютними ризиками.

свою чергу це може збільшити валютні протиріччя, оскільки наслідки валютної політики держави і нормативно-правових актів, що приймаються для її забезпечення в умовах глибоко інтегрованої світової економіки, виходять за межі державних кордонів. Так, девальвація національних валют, що провадиться окремими країнами, збільшує вартість іноземних товарів, а отже, стримує імпорт, водночас зменшуючи вартість національних товарів і, таким чином, сприяючи експорту. Аналогічно висока процентна ставка сприяє припливу іноземних капіталів, завдаючи збитків суто національним капіталовкладенням.

Наявність глибоких, іноді антагоністичних валютних протиріч серед країн перешкоджає вирішенню світовою спільнотою завдань створення правового механізму управління валютними ризиками, який, з однієї сторони, містив валютно-правові інструменти, здатні де-юре і де-факто забезпечити дотримання всіма країнами обмежувальних зобов'язань, які вони беруть на себе у інтересах збереження і підтримання валютної стабільності й подолан-

ня валютних протиріч, що постійно виникають з іншої, — сукупність правових норм і валютно-правових інструментів, що забезпечують реальне співробітництво держав з надання у випадку необхідності міжнародної валютної допомоги та реалізації загальнолюдських принципів міжнародного валютного права.

У процесі переростання правових механізмів управління валютними ризиками різних рівнів у єдину правову інституцію значна роль належить міжнародному валютному праву, яке, на наш погляд, можна розглядати як інституційну основу та інструмент управління валютними ризиками. Оскільки саме міжнародне валютне право є науково-теоретичним фундаментом і важливим інструментом реалізації міждержавного співробітництва у розв'язанні валютних протиріч, що постійно виникають, виробленої державами національної та міжнародної валютної політики і практики управління валютними ризиками.

Саме в цьому розумінні юридичні засоби правового забезпечення політичних рішень, що приймаються на міждержавному рівні в

управлінні валютними ризиками, слід розглядати як провідний елемент у структурі правового механізму управління валютними ризиками. Серед таких засобів необхідно виокремити:

конвенції, багатосторонні угоди, декларації, заключні акти, інші нормативно-правові документи, прийняті державами на багатосторонній основі та які регулюють валютні правовідносини з метою попередження виникнення і розвитку валютно-ризикових ситуацій та усунення негативних наслідків за умови їх настання;

статути, доповнення до статутів, протоколи, регламенти та інші нормативно-правові документи міжнародних організацій, що регулюють валютну сферу;

рішення, що приймаються на самітах голів держав і нарадах голів урядів з проблем правового регулювання валютних відносин;

рішення, що приймаються на нарадах міністрів фінансів та/або керівників центральних банків держав з питань валютного регулювання;

двосторонні договори заінтересованих держав, у яких у тій чи іншій мірі вирішуються питання валютного регулювання і захисту від валютних ризиків.

Однак, правоустановчий і праворегуючий вплив наведених вище нормативно-правових документів може мати суперечливий характер, що визначається багатьма чинниками. Зокрема, правовим статусом і компетенцією суб'єктів валютного права, які беруть участь у прийнятті відповідного міжнародно-правового документа, їх економічними, політичними і правовими інтересами; кількістю країн, що приймають цей документ; територіальними межами дії прийнятого нормативно-правового документа; об'ємом і особливостями погоджених проблем і позицій; відповідністю даного документа іншим нормативно-правовим актам, прийнятим на міждержавному рівні; і навіть, інтересом держав до добросовісного і добровільного виконання цих нормативно-правових документів, а також здатністю світової спільноти не тільки карати держави, які порушують принципи і норми міжнародного права, але й вводити їх у певне правове поле.

Різноманіття юридичних засобів правового забезпечення політичних рішень, які приймаються на міждержавному рівні, дозволяє у певних межах, не порушуючи загальновизнаного принципу валютного суверенітету держав, координувати в інтересах світового співтовариства різні концептуальні підходи до вироблення валютної політики світовим співтовариством та окремими країнами.

Правові основи управління валютними ризиками на державному рівні формуються кожною державою. У повній відповідності з дією принципу валютного суверенітету, держави прагнуть вирішити одне з найскладніших завдань – завдання правового забезпечення та

реалізації національної валютної політики і захисту національних інтересів від негативного впливу на національну економіку валютних ризиків.

Разом з тим процес формування правових засад управління валютними ризиками, що виникають на цьому рівні, відчуває серйозний уніфікуючий вплив практики правового управління валютними ризиками, яку послідовно провадять міжнародні організації (особливо МВФ), держави, оператори, інші суб'єкти міжнародних валютних відносин на світових валютних і товарних ринках з метою забезпечення валютних інтересів усіх функціонуючих на ринках осіб, запобігання виникненню валютних ризиків, мінімізації втрат у разі їх настання. При цьому валютні інтереси окремих держав та інших учасників валютних і товарних ринків можуть суперечити не тільки інтересам світового співтовариства, але і валютним інтересам інших учасників ринку. Показовими у цьому відношенні є ті зміни у валютній політиці США, Японії, країн Європейського Союзу, країн-виробників нафти, які виникли після введення у грошовий обіг нової валютної одиниці – євро. Введення у практику взаєморозрахунків таких колективних валютних одиниць як перевідний рубль, СПЗ, євро у довгостроковій перспективі означає можливість переходу, з нашої точки зору, від міжнародного валютного порядку, що переважно базувався на доларі США, до системи, яка буде базуватися на колективній транснаціональній валюті, що повністю буде звільнена від «національного мундира» та відірвана від вартісного зв'язку з окремими національними валютами.

Висновки автора про можливість використання колективної транснаціональної валюти, здатної виконувати функцію світових грошей, базуються, насамперед, на досвіді й практиці багатьох країн з використання колективних валют (наприклад, перевідного рубля, еку, євро), прийняття погоджених політичних рішень і багатосторонніх валютних угод, що регулюють валютні відносини практично всіх країн світу. Висновки автора також підтверджуються і праворегуючою діяльністю Міжнародного валютного фонду, який виробив так би мовити кодекс добропорядної поведінки, правила співробітництва у питаннях міжнародної валютної політики і міждержавного платіжного обороту, окресливши правові засади управління валютними ризиками [7]. Хоча Договір про МВФ надає країнам-членам за особливих умов та за погодженням з Фондом можливість застосування валютних обмежень, все ж таки його головною метою є вільний обіг товарів, послуг, платежів, капіталів і українське валютне законодавство у зв'язку зі вступом України до МВФ повинно розвиватися у цьому напрямі, з урахуванням особливостей національної політико-економічної ситуації та пріоритетів її розвитку.

Стосовно вищевикладеного неможливо не відмітити, що нині в Україні не існує кодифі-

кованого акта – Валютного кодексу, який би комплексно і всебічно регулював валютні правовідносини і містив необхідні правові інструменти управління валютними ризиками. Це, на наш погляд, є недоліком національного валютного законодавства. Потреба у його прийнятті виникла у зв'язку зі вступом України у світову валютну систему та відставанням від цього процесу національного валютного законодавства, для якого характерна наявність значної кількості несистематизованих суперечливих нормативно-правових актів.

Серед науковців і фахівців існує думка, що сукупність правових норм у сфері валютних відносин, визначених у законах і підзаконних актах, досягла критичної маси. Це обумовлює можливість і необхідність відокремлення їх в окрему, автономну галузь права – валютне право та відповідну легальну систематизацію на рівні самостійної наукової дисципліни і законодавства.

Аналіз правового регулювання валютних відносин в Україні та міжнародної практики дозволяє окреслити ряд основних методологічних, принципових положень валютного законодавства, що є основою валютного права:

основний предмет правового регулювання – валютні відносини;

основні об'єкти валютних відносин – валютні цінності, у т. ч. валюта;

метод правового регулювання – системне, комплексне застосування методів конституційного, цивільного, фінансового, адміністративного, кримінального права та застосування методів міжнародного валютного права;

через предмет правового регулювання валютне право має зв'язок з іншими міжгалузевими інститутами права, наприклад, матеріальної (речової) власності та ін.

Кодифікований акт повинен містити сукупність правових норм, що відповідають положенням міжнародного валютного права, та міжнародних валютних договорів, ратифікованих Україною, а також враховують тенденції

розвитку міжнародного валютного права, погляди вчених-правознавців і реалії нової економічної й валютно-фінансової ситуації, що склалася у країні та в світі. Заслугує уваги і питання правового регулювання національним валютним правом України валютних ризиків, які, особливо в останні роки, серйозно впливають на економічні показники як країн світу, так і окремих юридичних і фізичних осіб [8]. Ліквідація недоліків та усунення суперечливих положень нормативно-правових актів, що регулюють валютні правовідносини, – одне з основних завдань правознавців в умовах активного вступу України до світової валютної системи.

Використана література:

1. Шумилов В.М. Международное экономическое право. – М.: ООО Издательско-консалтинговая компания «ДеКА», 2002. – Т. 1. – С. 183.
2. Ющенко В.А., Мищенко В.І. Управління валютними ризиками: Навчальний посібник. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998.
3. Шереметьєва О.Ю. Поняття валютного ризику як правова категорія // Юридичний журнал «Право України», 2003. – № 9.
4. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право: Учебник/ Пер. с франц. В.П. Серебренникова, В.М. Шумилова. – М.: Междунар. отношения, 2001.
5. Шереметьєва О.Ю. Класифікація валютних ризиків (правовий аспект) // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 21. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003.
6. Шереметьєва О.Ю. Поняття і сутність правового механізму управління валютними ризиками // Юридичний журнал «Право України», 2004. – № 4.
7. Эбке В. Международное валютное право: Пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 1997.
8. Шереметьєва О.Ю. Кодифікація законодавства про валютне регулювання як правова основа управління валютними ризиками // Проблеми кодифікації законодавства України. – Матеріали науково-практичної конференції. За загальною редакцією члена-кореспондента АПН України В.П. Нагребельного, к.ю.н. Пархоменко Н.М. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – С. 193.

О.Ю. Шереметьєва,
старший викладач юридичного факультету
Національного авіаційного університету